

This file was downloaded from the institutional repository AURA – <http://brage.bibsys.no/ua>

Fagenes krav og lovens bokstav
En kvantitativ undersøkelse av prøvenemndene på Agder

Tore Witsø Rafoss og Hilde Witsø

This is the author's version of an article published in the journal:
Norsk pedagogisk tidsskrift, 2014, 98(2), 78-92

Fagenes krav og lovens bokstav

En kvantitativ undersøkelse av prøvenemndene på Agder

Tore Witsø Rafoss

*Doktorgradsstipendiat ved Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo,
Postboks 1096 Blindern, N-0317 Oslo. Telefon 99465715. E-post: tore.rafoss@sosgeo.uio.no.*

Hilde Witsø

*Universitetslektor ved Institutt for pedagogikk, Universitetet i Agder, Serviceboks 422, 4604
Kristiansand. Telefon 46418615. E-post: hilde.witso@uia.no.*

Ingress

Prøvenemndene har ansvaret for kvaliteten på lærlingens fag- og svenneprøve. De spiller dermed en meget viktig rolle i norsk utdanningssystem og yrkesliv. Det foreligger likevel lite forskningsbasert kunnskap om prøvenemndenes virksomhet. Artikkelen bøter på denne kunnskapsmangelen ved å presentere et unikt datamateriale samlet inn fra 225 prøvenemndsmedlemmer. Ved hjelp av perspektiver knyttet til begrepet taus kunnskap analyserer vi dette materialet og frembringer ny kunnskap knyttet til hvordan prøvenemndsmedlemmer utøver sitt virke. Vi legger spesielt vekt på hvordan medlemmene forholder seg til opplæringslovas krav, og hvordan faktorer som alder, erfaring, opplæring og fagtilhørighet former hvordan lærlingen slik gjennomfører prøven.

1. Innledning

Fag- og yrkesopplæringen i Norge har tradisjoner tilbake til middelalderen. Mens det fra gammelt av var laugene som hadde det fulle og hele ansvaret for opplæring og sertifisering av yrkesutøvere, har vi i dag et komplekst og sammensatt system i privat og offentlig sektor med statlig styring. I norsk fag- og yrkesopplæring får eleven som hovedmodell først to års opplæring i videregående skole og er deretter lærling i to år i en godkjent lærebedrift. Læretida avsluttes med at lærlingen blir meldt opp til en fag- eller svenneprøve. Kravene til hvordan den endelige prøven skal utføres, er beskrevet i opplæringslova. Det er prøvenemnda som har ansvaret for at planlegging, gjennomføring, vurdering og dokumentasjon av fag- og svenneprøvene skjer i samsvar med loven.

Kandidaten får ved bestått prøve tildelt et fag- eller svennebrev som viser at hun/han nå er en sertifisert utøver av faget med egen yrkestittel. Prøvenemnda, som har ansvaret for at ordningen med fag- og svenneprøve utøves på en god måte, spiller derfor en meget viktig rolle i norsk samfunns- og yrkesliv. Fag- og svenneprøven kan med dette kanskje sies å være den mest sentrale ordningen når det gjelder å sikre kvaliteten i fag- og yrkesopplæringen. Fagopplæringens kvalitet og legitimitet er avhengig av at fag- og svenneprøven gjennomføres av prøvenemndene på en måte som oppfattes å være i tråd både med gjeldende lovverk og de ulike fagenes og yrkenes tradisjoner og faglige standarder. Det er fylkeskommunene som har ansvaret for å oppnevne og administrere prøvenemndene. Prøvenemnda skal ha minst to medlemmer med formell faglig kompetanse innenfor fagområdet, og så langt det er mulig, skal de ha oppdatert arbeidslivserfaring i lærefaget.

Det foreligger lite forskningsbasert kunnskap om prøvenemndenes virksomhet. Så vidt vi vet, er det ikke tidligere gjort kvantitative undersøkelser av prøvenemndas virksomhet, om hvem de er, og om hvordan de gjennomfører fag- og svenneprøven.

Hensikten med denne studien er å svare på følgende to spørsmål:

1. I hvilken grad følger prøvenemndene opplæringslova når de gjennomfører fag- og svenneprøver?
2. Hvilke faktorer påvirker i hvilken grad prøvenemndene følger opplæringslova?

Svarene på disse spørsmålene er formet av tidligere forskning på prøvenemndene og perspektiver knyttet til begrepet taus kunnskap. Vi vil i denne artikkelen først gjøre rede for forskning på prøvenemndene og hvordan deres praksis er diktert av opplæringslova. Deretter vil vi diskutere begrepet taus kunnskap og hvordan dette begrepet har formet vår forståelse av

prøvenemndas arbeid. Vi har ut fra denne forståelsen formulert fire hypoteser om hva datamaterialet vil fortelle oss. Etter at vi har gjort rede for metodebruk og datamaterialet, vil vi vise hvordan vi har undersøkt om hypotesene styrkes eller svekkes, og til slutt i artikkelen diskuterer vi resultatene.

2. Prøvenemndene og opplæringslova

Opplæringslova er omfattende og har blitt endret flere ganger. De gjeldende bestemmelsene for fag- og svenneprøver finner vi i Forskrift til opplæringslova, kapittel 3. Frem til de siste endringene i opplæringslova ble gjort gjeldende fra 1. 8. 2009, hadde reglene om fag- og yrkesopplæringen i stor grad stått uendret siden 1980, da vi fikk ”lov om fagopplæring i arbeidslivet.” Det var bare nødvendige endringer som ble gjort i 1994, da fag- og yrkesopplæringen ble organisert som en opplæring med én del i skole og én del i bedrift. Reglene og bestemmelsene som gjaldt fagopplæringen fra 1980, ble tatt nærmest uendret inn i opplæringslova av 1998. Samtidig har det i perioden fra 1980 og frem til i dag skjedd en omfattende utvikling innenfor fag- og yrkesopplæringen i Norge. I perioden 1980–2006 utviklet det seg en utfyllende praksis til de bestemmelsene som var gitt i loven, også om prøvenemndenes oppgaver (Deichman-Sørensen 2009; Kunnskapsdepartementet 2005). Disse retningslinjene ble senere trukket tilbake, og nå finner vi alle reglene som gjelder for prøvenemndas arbeid, i Forskrift til opplæringslova, kapittel tre, § 3-48 til 3-68. I denne studien valgte vi å stille deltakerne spørsmål på grunnlag av § 3-57, 3-58 og 3-59. Paragrafene omhandler viktige og sentrale forhold knyttet til prøvenemndenes virksomhet, og gjelder prøvenemndsmedlemmenes planlegging, gjennomføring, vurdering og dokumentasjon av fag- og svenneprøven.

Norske myndigheter har påpekt at det i beskjeden grad finnes kunnskap om elev- og lærlingvurdering i fag- og yrkesopplæringen. Det er et særlig behov for forskningsbasert kunnskap om kvaliteten på prøvenemndenes arbeid og om hvordan faglige standarder etableres og vedlikeholdes (Kunnskapsdepartementet 2008, s. 108). Prøvenemnda omtales i mange offentlige dokumenter, i faglitteratur, i forskningsrapporter og artikler, men på tross av dette har vi lite systematisk kunnskap om hvordan prøvenemndene faktisk gjennomfører fag- og svenneprøvene. Det er likevel to viktige unntak: I sin doktorgradsavhandling har Friche (2010) arbeidet med å forstå vurderingspraksiser som er karakteristiske for fag- og yrkesopplæringen i Danmark, en fag- og yrkesopplæring som ikke er spesielt forskjellig fra den norske og derfor relevant for vårt forskningsarbeid. Hun hevder at dagens fag- og svenneprøver kan sies å være en refleksjon av på den ene siden de historiske tradisjonene for

laugsorganisering av fag og opplæring ved hjelp av mesterlære, og på den andre siden nåtidens krav til elever og lærlinger om å være en prosessorientert og innovativ faglært arbeidstaker (Friche 2010, s. 31). Hun har, med utgangspunkt i Bourdieus habitus-begrep, synliggjort ulike vurderingspraksiser i fire forskjellige yrkesutdanninger i Danmark, i fagene smed, tannklinikkassistent, gastronom (restaurantkokk) og mediegrafiker. Teamene (dansk ekvivalent til de norske prøvenemndene) tilhørende smedfaget og mediegrafikerteamet gjør som de alltid har gjort uten å ta særlig hensyn til myndighetenes vurderingsreform og krav stilt til individ- og programevalueringer. Tannklinikkteamet har akseptert og følger tett opp myndighetenes krav. For gastronomfaget gjelder det at teamet forhandler og prøver å mekle mellom utdanningsmyndighetenes reformtiltak og bransjens faglighet ved at fornuftige konsekvenser på begge sider slår igjennom i gastronomteamets vurderingspraksis (Friche 2010, s. 357).

Det andre unntaket er Deichman-Sørensen mfl. (2011), som har undersøkt fem fag: møbelsnekker, kjemi og prosess, tømrer, elektriker og helsearbeider. Denne studien konstaterer at prøvenemndene har faglig autoritet i arbeidet, men viser som Friche (2010) at det er ulikheter i prøvenemndene med hensyn til grad av enighet om hva som er fagets kjerneoppgaver, og når det gjelder faglige vurderinger. Det går et skille mellom tradisjonelle håndverksfag og nyere fag som helsearbeiderfaget. Felles fagbakgrunn og arenaer for diskusjon om faglige standarder preger de tradisjonelle lærefagene, mens ulik fagbakgrunn kombinert med et nytt fag og lite fagfellesskap gjør at prøvenemndene er mer søkende til hva som bør være innhold og minstekrav i helsearbeiderfaget. Prøvenemndene rapporterte alle at de brukte faglig skjønn i arbeidet, samtidig som de forholdt seg til læreplaner og retningslinjer (Deichman-Sørensen mfl. 2011), men hva som ble vektlagt mest, varierte fra fag til fag.

3. Taus og eksplisitt kunnskap

Prøvenemndas virke utføres i et spenningsfelt mellom kunnskapssystemer: Lærlingens fag- og svenneprøve skal vurderes basert på nemndmedlemmenes faglige skjønn og kyndighet, men også ut i fra retningslinjer i et abstrakt, eksplisitt lovverk (opplæringslova). Det er ikke sikkert disse to vurderingsstandardene lett lar seg kombinere. Det kan tenkes at det oppstår spenninger når et lovverk skal regulere prøvenemndas vurdering, en vurdering som i vesentlig grad er basert på faglig skjønn og kyndighet (Deichman-Sørensen mfl. 2011).

Kunnskap kan fra et perspektiv deles inn i to hovedkategorier: eksplisitt og taus kunnskap. Den eksplisitte kunnskapen kan forholdsvis enkelt formuleres ved hjelp av ord, tall og symboler, og kan dermed relativt lett overføres til andre. Den tause kunnskapen derimot er

vanskeligere å artikulere og kommunisere. Skillet mellom eksplisitt og taus kunnskap går i stor grad mellom det å vite og det å kunne (Johannessen 2008, s. 171–172).

Taus kunnskap er et begrep fra Polanyi (1966). Det har vært vanlig å oversette hans begrep *tacit knowledge* med *taus kunnskap*. Det er flere som har hevdet at det er en fare for at denne oversettelsen kan føre til en tro på at den tause kunnskapen alltid er utilgjengelig, utsigelig eller uartikulerbar. Dette er ikke i tråd med Polanyis budskap. Han mener tvert imot, og hans to sentrale poeng er at den tause kunnskapen ofte, men ikke alltid, kan formuleres eksplisitt i en påstandsform, og at eksplisitt kunnskap må hvile på og forutsette en taus kunnskap (Lave & Wenger 1991; Grimen 1991, Nielsen & Kvale 1999; Polanyi 2000; Johannessen & Olsen 2008; Åsvoll 2009; Collins 2010; Strømfors & Edland-Gryt 2013; Stousland og Witsø 2013). Polanyis utgangspunkt for begrepet taus kunnskap er at det enkelte menneske vet mer enn det kan kommunisere til andre. Et eksempel på at vi kan mer enn det vi kan uttale med ord, er det at vi kan gjenkjenne stemninger i et menneskeansikt uten å kunne forklare hvilke kriterier vi bruker (Polanyi 2000, Strømfors & Edland-Gryt 2013).

Disse to formene for kunnskap, den eksplisitte og den tause, kommer til uttrykk i videregående opplæring som et møtested mellom to kulturer. På den ene siden møter elever og lærlinger arbeidslivets krav og kultur, og på den andre siden møter de bokskolens organisering og læremåter (Deichman-Sørensen 2009, s. 4). Witsø (1999) har gjort kvalitative studier av læringer i barne- og ungdomsarbeiderfaget og påvist at deres læreprosess i stor grad er basert på taus kunnskap.

Det er stat og fylkeskommune som skal kontrollere og sikre kvaliteten på fag- og yrkesopplæringen. For å ivareta dette arbeidet er fylkeskommunen avhengig av et eksplisitt og standardisert lovverk: opplæringslova. En fylkeskommune er en byråkratisk institusjon og kjennetegnes ved at den formes og reguleres av formelle, generelle og nedskrevne regler (Weber 2000, s. 95–99). Et slikt formelt regelverk gjør at byråkratiske institusjoner kan fungere demokratisk, effektivt og med stor utstrekning i tid og rom. Det kan likevel tenkes at det kan oppstå spenninger når et formelt lovverk – opplæringslova – skal regulere prøvenemndas vurdering, en vurdering som i vesentlig grad er basert på faglig skjønn, og på kyndighet som i tillegg til eksplisitt kunnskap også er preget av taus kunnskap.

Når Sugrue og Solbrekke (2011, s. 11–25) diskuterer profesjonell ansvarlighet (*professional responsibility*), sier de at myndighetenes forhold til profesjonelle enten kan være preget av tillit eller kontrollbehov. Hvis tilliten mangler, vil myndighetene innføre krav om regnskapsavleggelse (*professional accountability*) og detaljerte, målbare kriterier for hva som er riktig og god praksis. Dette spenningsforholdet mellom tillit og autonomi på den ene siden

og kontrollmekanismer på den andre kan overføres til forholdet mellom fylkeskommunen og prøvenemndene: På den ene siden ønsker representantene for fagene autonomi og frihet, på den andre siden stiller fylkeskommunene, gjennom opplæringslova, en rekke formelle krav. Her står prøvenemnda overfor et vanskelig dilemma. De skal vurdere et arbeid på grunnlag av generelle mål og vurderingskriterier, men de skal også foreta en vurdering basert på faglig skjønn, praksis og både konkrete og abstrakte oppgaver.

Ifølge Deichman-Sørensen mfl. (2011) oppfatter prøvenemndsmedlemmer seg selv først og fremst som representanter for faget, ikke for fylkeskommunen. Forfatterne hevder videre at prøvenemndene utøver et faglig skjønn basert på en helhetlig vurdering av det konkrete arbeidet som gjøres, og ikke basert på et sett med generelle kriterier løsrevet fra komplekse og særegne oppgaver. De sier at prøvenemnda oppfatter hver prøve som mer eller mindre unik, og siden vurderingskriteriene er generelt formulert, må prøvenemndene bruke stor grad av faglig skjønn (Deichman-Sørensen mfl. 2011, s. 75–77). Denne beskrivelsen av prøvenemndas selvforståelse vitner om et syn på kunnskap som i stor grad er knyttet til praktisk arbeid og ikke til eksplisitte og abstrakte retningslinjer.

Når vi i denne studien spør i hvilken grad prøvenemnda følger opplæringslova, er det ikke fordi at vi har en forståelse av at det er "feil" ikke å følge denne. Vi har ingen normative antakelser om hvordan prøvenemnda bør gjøre arbeidet sitt, men mener likevel at det har verdi å undersøke i hvilken grad medlemmene følger loven, og spesielt hvorfor de gjør/ikke gjør dette. Vår forståelse av prøvenemndas virke er at det skjer i et spenningsfelt. På den ene siden er medlemmene representanter for fag hvis virke og kvalitet i større eller mindre grad er basert på taus kunnskap. På den andre siden skal medlemmene representere fylkeskommunen og følge et formelt lovverk. Denne forforståelsen resulterer i flere hypoteser om hvordan og hvorfor prøvenemndene følger lovverket.

Hypotese₁: Prøvenemndene følger i større grad lovparagrafene som krever handlinger, i mindre grad kravene som krever eksplisitt språklig artikulasjon og dokumentering.

Bakgrunnen til denne forventningen er at artikulasjon og dokumentering kan stå i et motsetningsforhold til fagkunnskap basert på taus kunnskap.

Hypotese₂: Økt alder, lengre erfaring i det relevante faget og yrket, og lang erfaring i prøvenemnda, vil ikke nødvendigvis føre til at man følger lovens paragrafer i større grad.

Det krever tid og erfaring for å kunne bli dyktig i et fag. Dette betyr likevel ikke at økt erfaring bedrer evne og vilje til å følge opplæringslova, siden denne yrkesmessige erfaringen ikke automatisk kan omsettes til vilje og evne til å følge et formelt lovverk. Det er på denne bakgrunn vi har forventning til denne hypotesen. Kan det tvert imot være slik at lang erfaring i et fag fører til større selvsikkerhet rundt hva som er fagets sentrale kvaliteter, uavhengig av om disse beskrives i lov og forskrift?

Hypotese₃: Deltakelse i kurs og prøveordninger som har til hensikt å øke prøvenemndas lovlighet, vil ikke nødvendigvis ha den tilsiktede effekt.

På tross av at fylkeskommunen har initiert flere kurs og prøveordninger med det uttalte mål å øke nemndenes evne og vilje til å følge lovkravene, forventer vi ikke at dette nødvendigvis har hatt den tilsiktede virkning. Bakgrunnen til denne manglende forventningen er at disse kursene har delvis hatt foredragsform og handlet om generell formidling av lov- og regelverket. Det er ikke gitt at en slik type generell kommunikasjon av kunnskap lett kan oversettes til fagspesifikke, konkrete fagvurderinger.

Vår siste hypotese beskriver en forventning knyttet til utdanningsprogrammene:

Hypotese₄: De eldre fagene (håndverks- og industrifag) følger lover i mindre grad enn nyere fag (tjenesteyrker og primærnæringsyrker).ⁱ

Denne hypotesen er formulert med utgangspunkt i studier (Friche 2010; Deichman-Sørensen mfl. 2011) som har påvist forskjeller i vurderingspraksisen til ulike fag. Flere av disse forskjellene har handlet om at de veletablerte, tradisjonelle fagene opererer med større avstand til de formelle kravene. Et perspektiv på dette kan være at fag med lange tradisjoner over lang tid har utviklet praksiser og sedvaner uavhengig av formell boklig opplæring. Hvis disse fagene i større grad kjennetegnes av taus kunnskap, kan det tenkes at aktører innenfor disse fagene i mindre grad tilpasser seg et formelt regelverk.

4. Metoder og datagrunnlag

Våren 2010 var 225 prøvenemndsmedlemmer i Vest-Agder, og medlemmer i Aust-Agder som har fag felles med Vest-Agder, samlet til opplæring i vurderingsbestemmelsene i lovverk og læreplaner.ⁱⁱ Ved starten av kursdagen ble det delt ut spørreskjema til deltakerne der de ble

bedt om å svare på spørsmål som omhandlet informasjon om hvem de var, og om hvordan de oppfattet sitt mandat. Alle deltakerne fylte ut skjemaene. Det ble presisert at alle svarene i undersøkelsen ville bli behandlet konfidensielt. Som en del av datainnsamlingen svarte informantene også på åpne spørsmål knyttet til gjennomføringen av prøvenemndsarbeidet.ⁱⁱⁱ

[Tabell 1 cirka her.]

Tabell 1 beskriver kjennetegn ved de 225 respondentene. Av de spurte, er 76,3 prosent menn og 23,7 prosent kvinner. Gjennomsnittsalderen for menn var 51 år og for kvinner 47 år. Standardavviket i alder for menn og kvinner var hele 10,4 og 12,1 år, noe som viser at det er stor spredning i alderen på respondentene. Den yngste var 24 år, den eldste var 75.

Aldersmessig er prøvenemndsmedlemmene i undersøkelsen en uensartet gruppe. Den relativt høye gjennomsnittsalderen kan indikere at en må ha vært yrkesaktiv lenge før en får mulighet til å bli et medlem i en prøvenemnd. Funnene bekreftet denne antakelsen ovenfor, siden gjennomsnittlig yrkeserfaring var på hele 24,1 år. Samtidig fantes det flere unntak fra denne tendensen.

Prøvenemndsmedlemmene hadde deltatt på tre av fylkeskommunens kurs og møter om fagopplæring. Informantene oppga også at de i gjennomsnitt hadde deltatt på 2,4 kurs i regi av bransjekontor, opplæringskontor med mer. Våre data viser også at 65 av de 225 informantene hadde deltatt i det nasjonale forsøket "Alternative vurderings- og prøveformer i fagopplæringen 2000–2003" (Havn og Bruland 2003). I Vest-Agder ble forsøket utvidet og varte frem til 2009. I forbindelse med utvikling av nye og alternative vurderings- og prøveformer ble det arrangert møter og seminarer. Disse hadde som mål å utvikle kunnskap om hvordan prøvenemndsarbeidet kunne utføres på en god måte i tråd med lovverket. Med andre ord er mange av prøvenemndsmedlemmene vel skolerte.

For å analysere de delene av datamaterialet som er relevant i forhold til det teoretiske rammeverket og hypotesene beskrevet ovenfor, brukte vi enkel, deskriptiv statistikk. Siden vi også var interessert i å teste hypoteser som beskriver sammenhenger mellom det å følge lovkrav og flere andre variabler, brukte vi også bivariante korrelasjonsanalyser (Parsons)^{iv}.

5. Resultater og diskusjon

Vi er interessert i å få vite i hvilken grad prøvenemnda fulgte reglene i opplæringslova, og hvordan det å følge loven hang sammen med en rekke variabler. Tabell 2 og 3 gir svar på disse spørsmålene. De ni lovkravene i tabell 2 er de vi mener er de viktigste kravene i forhold

til fag- og svenneprøven, og er derfor de vi valgte å undersøke. Resultatene i tabell 2 er basert på hva respondentene selv svarte da de ble spurt om de fulgte de forskjellige kravene. I tabell 3 gjengis så resultatene av korrelasjonsanalyser mellom disse kravene og syv andre variabler. Disse syv variablene er valgt på grunn av det teoretiske rammeverket og hypotesene beskrevet ovenfor (dessuten er kjønn inkludert som kontrollvariabel).

[Tabell 2 og 3 cirka her.]

Tabell 2 beskriver altså i hvilken grad prøvenemndene fulgte loven. Hovedinntrykket er at prøvenemnda i stor grad følger opplæringslova, men at det er variasjon i hvilken grad dette skjer i forhold til ulike paragrafer. Mens lovkravene beskrevet i rad 1–6 følges av fire av fem eller flere, følges kravene 7–9 av mindre enn tre fjerdedeler.

Lovkravene kan deles i to kategorier. På den ene siden har man krav om at prøvenemnda skal utføre visse *handlinger* eller *fremme krav*, som å be kandidaten vurdere eget produkt, kreve at kandidaten skal utføre en planleggingsdel, eller kreve at kandidaten skal dokumentere eget arbeid (rad 1–3 i tabell 2). På den andre siden har man krav som i større grad handler om at nemnda selv må *verbalisere aspekter ved faget og fag- og svenneprøven*. Dette er slike som at en skal utforme en prøve med utgangspunkt i læreplanene, at en må bestemme og formulere en arbeidsoppgave, og at nemnda må dokumentere kandidatens arbeid (som regel skriftlig). Nemnda skal også informere kandidaten om hvilke kriterier han eller hun skal vurderes etter, og disse kriteriene, og grenseoppgangen mellom karakterene, skal på forhånd ha blitt bestemt av nemnda (rad 4–9). Disse siste aspektene (kursivert i tabell 2) beskriver krav som i større grad enn de første krever eksplisitt kunnskap om faget. Vår første hypotese var at slike krav ville følges i mindre grad enn de mer handlingsorienterte kravene. Tallene i tabell 2 støtter opp om denne hypotesen, siden det nettopp er disse kravene som følges i minst grad. Et viktig kjennetegn ved taus kunnskap er at den er vanskelig å verbalisere (Polanyi 2000; Grimen 1991; Collins 2010). Dette kan være en grunn til at disse kravene følges opp i minst grad. Den doble formaliseringen først å skulle uttrykke vurderingskriterier og så omforme disse til en karakterskala (bestående av karakterene ikke bestått, bestått og bestått meget godt), utføres bare av 55,0 prosent. Siden prøvenemndas viktigste oppgave er å bestemme hvem som skal og ikke skal kvalifiseres til fag- og svennebrev, kan usikkerhet knyttet til denne viktige distinksjonen skape utrygghet rundt prøvenemndas virke og rolle. I datamaterialet vi samlet inn, skrev flere av respondentene kommentarer om at de følte usikkerhet knyttet til denne

distinksjonen, og at de savnet klare karakterkriterier. Deichman-Sørensen mfl. (2011) hevder at prøvenemnda i sine vurderinger ofte er pragmatisk og fleksibel i forhold til konkrete variasjoner i bedrifter og prøvetyper. Vi mener det er grunn til å tro at prøvenemnda kjenner faglige tradisjoner og standarder, og vektlegger disse i sine vurderinger, men at det kanskje ikke er like naturlig eller enkelt å sette ord på disse tradisjonene og standardene. Kan dette også være en av grunnene til at Friche (2010) mener at danske myndigheter har erkjent at det bare er utdanningens skoledel som lar seg regulere gjennom lovgivning?

Vår andre hypotese var at økt alder, lengre erfaring i det relevante faget og yrket, og lang erfaring i prøvenemnda, ikke nødvendigvis vil føre til at en følger lovens paragrafer i større grad. På den ene siden kan en tenke seg at høye verdier her kan vitne om at en har hatt tid til å tilegne seg gode ferdigheter og kunnskaper i faget og i nemnda, og at dette vil gjøre at en i større grad følger lovkravene. På den andre siden, hvis det er en avstand og spenning mellom taus kunnskap og formelle, abstrakte lovkrav, vil ikke nødvendigvis økt alder og erfaring ha denne effekten. Tabell 3 bekrefter denne siste antagelsen. Verken alder, år med yrkeserfaring eller år i prøvenemnd (kolonne 2–4 i tabell 3) korrelerer signifikant positivt med noen av de ni kravene. Faktisk korrelerer flere av disse variablene signifikant *negativt* med i hvilken grad kandidaten blir bedt om å vurdere eget arbeid (rad 1), og i hvilken grad nemnda dokumenterer kandidatens arbeid (rad 6). Med andre ord, våre data kan tolkes som at langvarig erfaring og høy alder kan øke sannsynligheten for at en *ikke* følger noen av kravene. Det er altså ingen sammenheng mellom erfaring i yrke og nemnd og det å følge loven, ofte tvert imot. En mulig grunn til dette er at en som har vært prøvenemndsmedlem lenge, har vært vant til et tidligere lovverk og mindre vant med formaliserte måter å arbeide på, siden økende formalisering og standardisering er trekk som har kommet gradvis i forbindelse med utdanningsreformene. En annen mulig grunn er at langvarig erfaring med et fag fører til en faglig selvsikkerhet og selvstendighet som gjør at man tester lærlingene i større grad ut fra egen kunnskap og i mindre grad ut fra forskriftene.

Mange av prøvenemndsmedlemmene i denne studien hadde deltatt på kurs, i gjennomsnitt tre (tabell 1), og 65 av deltakerne hadde deltatt i forsøk med nye vurderingsformer i fag- og yrkesopplæringen. Tabell 3 viser at deltakelse i dette forsøket (kolonne 6) ikke har noen sammenheng med i hvilken grad lovverket ble fulgt når det gjaldt alle ni kravene. Når det gjaldt generell opplæring, viser tabell 3 (kolonne 5) at dette nesten ikke har hatt noen effekt. Den eneste signifikante sammenhengen er en positiv korrelasjon mellom antall kurs og hvorvidt nemnda på forhånd bestemte grenseoppgangen mellom karakterene (kolonne 5).

Innholdet i flere av kursene prøvenemndsmedlemmene deltok på, handlet om å skape bevissthet rundt opplæringslova. Det er derfor interessant at det er liten sammenheng mellom denne opplæringen og det å følge opp lovparagrafene. Det offentlige bruker ressurser på opplæring av prøvenemnder (Havn mfl. 2009). Våre funn gjør at det kan settes et spørsmålstegn ved om dette er en effektiv bruk av ressursene, og en kan spørre seg om denne formen for opplæring en har hatt til nå, bør endres. Prøvenemndsmedlemmene skal gjøre en vurdering basert på faglig standarder, standarder som er knyttet til faglig skjønn, faglig kyndighet, handlingskunnskap og refleksjon over yrkesmessig arbeid, standarder som i stor grad er preget av taus kunnskap (Stømfors & Edland-Gryt 2013). Mye av opplæringen og kursene medlemmene har deltatt i, har typisk vært i foredragsform og handlet om et generelt og formelt lovverk uavhengig av de ulike fagenes egenart og produksjonsmåter. Deltakerne i studien til Deichmann-Sørensen mfl. ga uttrykk for at slike kurs ikke alltid var velegnede. De opplevde at nytten av disse kursene varierte. En innvending var at kursene ble for generelle i forhold til et uttrykt behov også for mer fagspesifikke kurs (Deichmann-Sørensen mfl. 201, s. 73–74). Dette betyr ikke nødvendigvis at nemndmedlemmene er skeptiske til alle former for opplæring og generelle retningslinjer. Som svar på spørsmålet "Har du forslag til hvordan fag- og svenneprøven kan forberedes?", foreslo mange av våre deltakere blant annet "felles evalueringskriterier", "at medlemmene kommer sammen til diskusjon og utarbeidelse av dokumenter", "klarere kriterier", "faste retningslinjer" og "mer samarbeid". Nemndmedlemmene er altså ikke skeptisk til regelverk og felles kriterier, spesielt ikke hvis de selv er med på å utforme dette på en måte som gjør at det er tilpasset de ulike fagenes egenart. På kurset i fylkeskommunen i 2010 da disse dataene ble samlet inn, var det en del av kursaktiviteten at nemndmedlemmene med samme fag- og yrkesbakgrunn skulle utarbeide nettopp slike fagspesifikke vurderingskriterier (all slik informasjon og aktivitet ved kurset ble gjort etter at våre data var samlet inn). Kriteriene som ble utarbeidet, brukes i dag i nemndsammenheng og er også tilgjengelig på nett.^v Det ville være interessant om fremtidig forskning kan undersøke om denne type møtevirksomhet og kurs har påvirket nemndmedlemmenes vurderingspraksis.

Andre studier (Friche 2010; Deichman-Sørensen mfl. 2011) har påvist tydelige forskjeller i prøvenemndsarbeidet mellom ulike fag. Dette gjorde at vi også forventet forskjeller mellom fagene, nærmere bestemt at tradisjonstunge fag i mindre grad ville følge loven enn nyere fag. Det er historiske forskjeller mellom utdanningsprogrammene. Håndverksfagene (design og håndverk, bygg- og anleggsteknikk, mat- og restaurantfag) har sine røtter mange hundre år tilbake i tid, mens industrifagene (elektrofag, teknikk og

industriell produksjon) er et produkt av industrialiseringen, og opplæring i industrifag har historisk sett hatt en annen form og et annet innhold enn håndverksfagene. I 1990-årene ble også tjenesteyrker og primærnæringsyrker (service og samferdsel, helse- og oppvekstfag, naturbruk) underlagt lærlingordningen. Disse yrkesutdanningene spiller så langt ikke samme rolle i yrkeslivet som håndverks- og industrifagene. Fag- og yrkesopplæringen fungerer ikke i dag som den vanligste veien inn i disse yrkene (Høst & Michelsen 2010; Deichman-Sørensen mfl. 2011, s. 19).

[Tabell 4 cirka her.]

Likevel viser ikke våre funn (tabell 4) systematiske forskjeller mellom fagene slik vi hadde forventet, selv om man må ta forbehold om at det lave antallet respondenter gjør det vanskelig å konkludere sikkert om dette. Det er imidlertid interessant at våre data antyder at selv om prøvenemndene representerer helt ulike lærefag og utdanningsprogram, så ser ikke dette ut til å påvirke i vesentlig grad hvorvidt de følger loven. Standardavvikene i tabell 5 er likevel relativt høye, både for det totale antallet respondenter, og også *innad* i de enkelte utdanningsprogrammene. Det er med andre ord variasjon i hvilken grad respondentene følger lovens bokstav, men det virker ikke som at tilhørighet til ulike utdanningsprogrammer er den fremste årsaken til denne variasjonen. Vi mener dette kan beskrives som overraskende funn siden det ikke bekrefter de beskrivelsene andre har gjort av systematiske forskjeller mellom fagene (Friche 2010; Deichman-Sørensen mfl. 2011; Høst 2012). En grunn kan være at vi rett og slett har for få respondenter. En annen grunn kan være at det eksisterer forskjeller mellom fagene og yrkene, men at disse ikke korresponderer med oppdelingen av fag i det enkelte utdanningsprogram. En tredje mulighet er at fagtilhørighet ikke er den viktigste årsaken til variasjon i prøvenemndspraksis. Dette er hypoteser videre forskning kan undersøke.

7. Avsluttende kommentar

I denne studien har vi prøvd å analysere sammenhengen mellom prøvenemndenes praksis og opplæringslovas krav ved å se på dette som en potensiell spenning mellom to kunnskapstyper: taus og eksplisitt kunnskap. Det moderne samfunn og dets utdanningsinstitusjoner preges i større og større grad av eksplisitt kunnskap, det vil si abstrakt, verbal kunnskap knyttet til symbolmanipulering. Samtidig har den tradisjonelle fag- og yrkesopplæringen i hundrevis av år demonstrert sin praktiske og pedagogiske verdi. Hvis fagopplæring basert på fagspesifikke oppgaver hemmes av økende krav til formell kunnskap og institusjoners ofte sterke krav til

kontroll og oversikt, kan dette svekke fagopplæringen. Når vi i denne studien har valgt å vektlegge hvordan fagkunnskap basert på taus kunnskap kan stå i et motsetningsforhold til et formelt regelverk, er det ikke for å tegne et bilde av en uoverstigelig kløft mellom disse to. Deltakerne ga selv forslag til løsninger da de uttrykte ønsker om å kunne samles og diskutere seg frem til hvordan et generelt regelverk kan oversettes til fagspesifikke vurderingskriterier. Vi har også vist hvordan deltakerne i høy grad fulgte fylkeskommunens krav, og annen forskning (Deichmann-Sørensen mfl. 2011) har beskrevet hvordan forholdet mellom nemndmedlemmene og fylkeskommunen er preget av tillit. Det er mulig å kombinere formelle krav og faglige vurderinger knyttet til taus kunnskap. Vårt håp er at fremtidige forskningsprosjekter vil bidra til ytterligere kunnskap om prøvenemndas viktige ansvarsområder. Videre forskning kan også fremskaffe kunnskap om hvordan taus kunnskap kommer til uttrykk i ulike fag, og likeså kunnskap om samspillet mellom de ulike aktørene i fag- og yrkesopplæringen.

8. Litteratur

Buland, Trond & Havn, Vidar (2003). *Underveis? Sluttrapport fra evalueringen av prosjektet "Alternative vurderings- og prøveformer i fagopplæringen"*. Trondheim: Sintef.

Collins, Harry (2010). *Tacit and Explicit Knowledge*. Chicago, IL, USA: University of Chicago.

Deichman-Sørensen, Trine (2009). *Hvor går norsk fag- og yrkesopplæring? Om modernisering, organisering og styring av fag- og yrkesopplæringen i Norge*. Oslo: Høgskolen i Akershus.

Deichman-Sørensen, Trine, Høst, Håkon, Michelsen, Svein, Nore, Hæge, Olsen, Ole Johnny & Tønder, Anna Hagen (2011). *Prøvenemndenes arbeid med fag- og svenneprøver – En undersøkelse av fem fag*. Oslo: Fafo-rapport.

Forskrift til Opplæringslova. Hentet fra:<http://lovdata.no/dokument/NL/lov/1998-07-17-61>.

Friche, Nanna (2010). *Erhvervsskoleers evalueringspraksis – intentioner bag, anvendelse og virkning af evaluering i erhvervsuddannelserne*. Ph.D.-avhandling ved Institut for Uddannelse, Læring og Filosofi, Aalborg Universitet.

Grimen, Harald (1991). *Taus kunnskap og organisasjonsstudier*. LOS-senter. Notat 91/28.

Havn, Vidar, Teige, Berit Kvalsvik, Buland, Trond, Tønseth, Christin, Finbak, Liv, Lian, Ragnhild & Lysø, Ingunn Hybertsen (2009). *Kunnskapsløftet på reise I: Første delrapport for prosjektet Kunnskapsløftet – et løft også for fag- og yrkesopplæringen?* Trondheim: SINTEF Teknologi og samfunn Gruppe for skole- og utdanningsforskning.

Høst, Håkon & Michelsen, Svein (2010). *Ungdom, lærlingordning og overgang til arbeidsmarkedet - endringer fra 1994 til 2008* i Søkelys på arbeidslivet nr. 3, 2010. Oslo: Universitetsforlaget.

Høst, Håkon (red.) (2012). *Kunnskapsgrunnlag og faglige perspektiver for en studie av kvalitet i fag- og yrkesopplæringen*. Rapport 1, Forskning på kvalitet i fag- og yrkesopplæringa. Oslo: NIFU.

Johannessen, Jon-Arild & Olsen, Bjørn (2008). *Skoleledelse – skolen som organisasjon*. Fagbokforlaget Akademika forlag.

Kunnskapsdepartementet (2005). *Rapport Forslag til endringer i opplæringslovens bestemmelser om fag- og yrkesopplæringen*. Oslo: Kunnskapsdepartementet.

Lave, Jean & Wenger, Etienne (1991). *Situated Learning: Legitimate Peripheral Participation*. Cambridge: Cambridge University Press.

Nielsen, Klaus & Kvale, Steinar (red.) (1999). *Mesterlære: Læring som sosial praksis*. Oslo: Gyldendal.

NOU 2008: 18. Fagopplæring for framtida. Oslo: Kunnskapsdepartementet.

Opplæringslova. Hentet fra: <http://lovdata.no/dokument/NL/lov/1998-07-17-61>.

Polanyi, Michael (1966). *The tacit dimension*. New York: Doubleday & Company.

Polanyi, Michael (2000). *Den tause dimensjonen. En introduksjon til taus kunnskap*. Oslo: Spartacus Forlag.

Stousland Hanne & Witsø, Hilde (2013). "Hva mener dere med likestilling da?" Overføring av kunnskap om likestilling mellom kjønn i spenningsfeltet mellom ord og handling. I Stousland, Hanne & Witsø, Hilde (red.). *Likestilling 2013: Kunnskap og innovasjon på Agder*. Kristiansand: Portal.

Strømfors, Gus & Edland-Gryt, Marit (2013). *Jeg visste ikke at jeg kunne så mye. Praksisrefleksjon på arbeidsplassen*. Oslo: Gyldendal.

Sugrue, Ciaram & Solbrekke, Tone Dyrdal (2011). Professional Responsibility – Back to the Future. I Sugrue, Ciaram & Solbrekke, Tone Dyrdal (red.). *Professional Responsibility: New Horizons of Praxis*. London: Routledge.

Vest-Agder Fylkeskommune. *Vurderingskriterer for fagopplæringen*. Hentet fra:
<http://www.vaf.no/hoved.aspx?m=3896>

Weber, Max (2000). *Makt og byråkrati*. Oslo: Gyldendal.

Witsø, Hilde (1999). *Lærling, læring, opplæringsboka*. En kvalitativ studie av barne- og ungdomsarbeiderlærlingen og opplæringsboka. Hovedfagsoppgave i barnehagepedagogikk, Høgskolen i Oslo.

Åsvoll, Håvard (2009). *Teoretiske perspektiv på taus kunnskap. Muligheter for en taus pedagogikk*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.

ⁱ Håndverksfag er i hovedsak fag som tilhører utdanningsprogrammene "design og håndverk", "bygg- og anleggsteknikk" og "mat- og restaurantfag". Industrifag finner man i utdanningsprogrammene "elektrofag" og "teknikk og industriell produksjon". Tjenesteyrker finner man i "service og samferdsel" og "helse- og oppvekstfag". "Naturbruk" rommer primærnæringsfag. "Medier og kommunikasjon" rommer både håndverkstradisjoner og opplæring i moderne teknologi og er derfor vanskelig å klassifisere som enten et eldre eller et nyere fag.

ⁱⁱ Ingen av respondentene hadde på dette tidspunktet gjennomført en fag- eller svenneprøve etter det nye Kunnskapsløftets regler. Spørreundersøkelsen ble gjennomført våren 2010 før de første lærlingene (som startet sin opplæring i bedrift i 2008) skulle opp til fag- eller svenneprøve etter Kunnskapsløftets læreplaner og etter nye forskrifter. Vi mener likevel svarene vil være interessante og relevante fordi de fleste av kravene til prøvenemndas planlegging, gjennomføring, vurdering og dokumentasjon er de samme som kravene som ble stilt i Reform 94. Det er først og fremst kravene til vurderingskriterier og at disse skal gjøres kjent for kandidaten, som er endret i de nye forskriftene til opplæringslova.

ⁱⁱⁱ Spørreskjemaet er tilgjengelig ved henvendelse.

^{iv} Analysene ble utført i SPSS 20. Korrelasjonskoeffisientene går fra -1 til 1 og tolkes slik at 1 beskriver full korrelasjon mellom to variabler, -1 beskriver full negativ korrelasjon, og 0 beskriver ingen korrelasjon. Vi oppgir også om korrelasjonen er signifikant på 1- og 5-prosentnivå. Hvis en korrelasjon er signifikant for eksempel på et femprosentnivå, betyr dette at det er mindre enn fem prosent sjanse for at den observerte korrelasjonen er et resultat av tilfeldigheter. Hvis vi for eksempel påviser en signifikant positiv sammenheng mellom å følge lovkrav og det å delta på kurs, betyr dette at vår hypotese om at det ikke er en slik sammenheng svekkes.

^v <http://www.vaf.no>

Tabell 1. Egenskaper ved respondentene

	Gjennomsnitt	Standardavvik	Antall
Alder menn	51,1	10,4	171
Alder kvinner	47,3	12,1	53
År med erfaring i fag	24,1	11,8	221
Antall fagopplæringskurs	3,0	2,7	194
År i prøvenemnd	7,5	6,5	220

Tabell 2: I hvilken grad lovkravene blir fulgt

		Prosent som følger loven ¹
1	Kandidaten skal bli bedt om å vurdere eget arbeid etter at arbeidsoppgaven er utført	95,1
2	Nemnd skal kreve en planleggingsdel	93,0
3	Nemnd skal kreve at kandidaten dokumenterer arbeidet	86,9
4	<i>Prøven skal utformes med utgangspunkt i læreplanen</i>	86,7
5	<i>Nemnd skal bestemme kandidatens oppgaver</i>	85,2
6	<i>Nemnd skal dokumentere kandidatens prøvearbeid</i>	79,9
7	<i>Kandidaten skal bli informert før oppgaven starter om hvilke vurderingskriterier hun/han vurderes etter</i>	73,1
8	<i>Nemnd skal bestemme vurderingskriteriene før prøven starter</i>	68,9
9	<i>Nemnda skal på forhånd bestemme grenseoppgangen mellom karakterene</i>	55,0

¹ Prosentverdiene er regnet ut basert på de som oppgir eksplisitt at de følger loven eller eksplisitt at de *ikke* følger loven, alle andre svar er tatt ut av analysene

Tabell 3: Korrelasjonsmatrise med avhengige og uavhengige variabler

		1	2	3	4	5	6	7
	<i>Krav til fag- og svenneprøven i opplæringsloven</i>	Kjønn ²	Alder	År med i yrkeserfaring i prøvenemndfag	År i prøvenemnd	Antall kurs	Deltatt i forsøk ³	Prosent som følger loven ⁴
1	Kandidaten skal bli bedt om å vurdere eget arbeid etter at arbeidsoppgaven er utført	,125	-,151(*)	-,135	-,236(**)	-,102	,042	95,1
2	Nemnd skal kreve en planleggingsdel	,150(*)	-,066	,028	,077	-,041	,053	93,0
3	Nemnd skal kreve at kandidaten dokumenterer arbeidet	,015	,069	,011	-,019	,061	,093	86,9
8	<i>Prøven skal utformes med utgangspunkt i læreplanen</i>	,186(**)	-,028	,082	,049	,099	,020	86,7
9	<i>Nemnd skal bestemme kandidatens oppgaver</i>	-,012	-,076	-,048	-,007	-,015	,004	85,2
6	<i>Nemnd skal dokumentere kandidatens prøvearbeid</i>	,149(*)	-,132	-,200(**)	-,152(*)	-,007	,129	79,9
4	<i>Kandidaten skal bli informert før oppgaven starter om hvilke vurderingskriterier hun/han vurderes etter</i>	-,116	,011	,026	,078	,077	,058	73,1
5	<i>Nemnd skal bestemme vurderingskriteriene før prøven starter</i>	,054	,066	-,039	-,026	-,061	,000	68,9
7	<i>Nemnda skal på forhånd bestemme grenseoppgangen mellom karakterene</i>	-,021	,042	-,024	-,012	,177(*)	-,074	55,0

N varierer mellom 160 og 213 på grunn av manglende variabelverdier.

** Korrelasjon (Pearsons) er signifikant på 0,05-nivå (2-halet).*

*** Korrelasjon (Pearsons) er signifikant på 0,01-nivå (2-halet).*

² Variabelen er kodet slik at kvinner har fått verdien 1 og menn verdien 0.

³ Variabelen måler deltagelse i prosjektet "Alternative vurderings- og prøveformer i fagopplæringen" (se Havn og Buland 2003).

⁴ Prosentverdiene er regnet ut basert på de som oppgir eksplisitt at de følger loven eller eksplisitt at de *ikke* følger loven, alle andre svar er her tatt ut av analyse.

Tabell 4: Sammenheng mellom gjennomsnittet av de avhengige variabler og utdanningsprogram

<i>Utdanningsprogram</i>	<i>Gjennomsnitt</i>	<i>N</i>	<i>Standardavvik</i>
Design og håndverk	,82	16	,14
Elektrofag	,89	16	,10
Bygg- og anleggsteknikk	,83	37	,16
Service og samferdsel	,80	18	,18
Helse- og sosialfag	,75	24	,18
Naturbruk	,93	8	,12
Teknikk og industriell produksjon	,76	69	,21
Mat- og restaurantfag	,82	23	,18
Medier og kommunikasjon	,82	5	,15
Total	,80	216	,18

